

BO LINDBERG

Historiens nytta – förr och nu

VAD HAR VI FÖR NYTTA av historien? Frågan är gammal och har återkommit i olika omgångar under olika beteckningar. ”Nytta” kan låta litet för praktiskt och konkret i nutida öron. För närvarande talar man snarare om ”historiebruk” eller ”historiekultur” för att benämna människornas användning av det förflutna och av berättelserna om det (ordet historia har ju denna gäckande dubbelbetydelse att dels avse händelserna i det förgångna, dels vad historikerna skriver om det). Men formeln historiens nytta duger gott alltjämt,¹ särskilt om man som jag här vill beskriva hur vårt förhållande till historien ändrats genom seklerna, från den för- och tidigmoderna eran över 1800- och 1900-talens modernitet in i vår egen postmoderna tidsålder. Före 1800-talet med dess bildningsidealism hesiterade man inte att tala om historiens nytta, dess *usus et utilitas* på den tidens lärda språk; alla andliga aktiviteter hade sin nytta, även religionen.

Under taket längs Ridarhusets ytterväggar löper en rad latinska sentenser. Den som står över porten lyder ”claris majorum exemplis”, enligt fädernas lysande exempel. Meningen med orden var att 1600-talets svenska adelsmän skulle ta efter förfädernas föredömen i sin verksamhet till rikets fromma. Nyckelordet är exempel; det förflutna antogs tillhandahålla exempel som man kunde lära sig något av, lärdomar som var

nyttiga i såväl det enskilda som offentliga livet. Orden under Ridderhusets tak avsåg snarast exempel på tapperhet och fosterlandskärlek ur den svenska historien, alltså moraliska föredömen som inspirerade till stordåd men inte gav så mycken anvisning om hur man praktiskt skulle gå till väga. Men historien gav också exempel på praktisk handling i moral och politik, exempel som var både föredömliga och varnande och som sammantagna gav en fond av erfarenhet som antogs bli till nytta i det verkliga livet. Den erfarenheten hämtade man med fördel ur den antika historieskrivningen som inte var upptagen av att glorifiera det svenska förflutna utan tillhandahöll mer komplex livserfarenhet ur grekernas och romarnas historia.

I februari 1654 försvarade den då 19-årige Johan Gyllenstierna sin avhandling i Uppsala. Den var på latin och 70 sidor lång i kvarto, motsvarande en rejäl C-uppsats i våra dagar, och handlade ”om den nödvändiga och särskilda klokhetsom en furste behöver i en nyerövrade provins”. Texten baserades på den romerske historieskrivaren Tacitus bekanta skildring av hur Gnaeus Julius Agrippa på 70- och 80-talen e.Kr. genom en blandning av fasthet och lämpor och god kännedom om folkets lynne lyckades pacificera och civilisera Britannien och göra det till en lojal provins under romerskt välde.²

Gyllenstiernas avhandling visar hur den romerska historien användes som pedagogiskt övningsfält där unga män under trygga förhållanden kunde bekanta sig med världens och politikens villkor innan de gav sig ut i verkligheten. Och avhandlingsämnet saknade ju inte relevans. Nyerövrade provinser var inget ovanligt fenomen i stormaktstidens Sverige. Gyllenstierna, som blev landets mest inflytelserike politiker på 1670-talet, slutade faktiskt som guvernör över Blekinge, Skåne och Halland, alltså de landskap som erövrats från Danmark. Huruvida han i den funktionen verkligen tillämpade några lärdomar från Tacitus är ovisst; den historiska parallellen tjänade lika mycket till att ge traditionens prestige åt en samtida politisk praktik som till att leverera konkreta råd.

Det är detta slags nyttiga historieanvändning jag här vill uppehålla

mig vid, den som var den förhärskande i för- och tidigmodern tid, alltså i princip fram till 1800-talet. I forskningen om den tidigmoderna historieskrivningen brukar man främst uppmärksamma hur den nationella historien växte fram, för Sveriges del med Olaus Petri, Johannes Magnus och Johannes Messenius på 1500- och 1600-talen och på 1700-talet med Olof von Dalin och Sven Lagerbring.³ Men alla dessa delade övertygelsen om historiens exemplariska nytta, och vid universiteten lades den till grund för undervisningen. Vid universiteten hade den nationella historien länge anmärkningsvärt svårt att göra sig gällande, trots påstötningar från överheten. Delvis berodde det på att de praktiska lärdomar man kunde dra ut av den var begränsade, delvis också på att det egentligen inte fanns någon teori för den. För exempelhistorien däremot fanns det teori, en ganska sofistikerad sådan som handlade såväl om hur man skulle läsa historia som hur man skulle skriva den. Den var historiedidaktik lika mycket än historieforskning, kan man säga. Jag skall här skissera principerna för detta historiska exempelstudium och sedan jämföra det med hur förhållandet till det förflutna ser ut i vår egen tid.

Teorin hade utvecklats redan i antiken, av Thukydidés, Polybios och Tacitus, och renässansens historieteoretiker anammade den; från Polybios lånades också på 1700-talet en term som efterhand vann spridning: pragmatisk historia. Man skulle studera människornas handlingar i historien – *pragma* betyder handling på grekiska –, beskriva dem noggrant och dessutom ta reda på deras orsaker och följder. Handlingarna gjordes därigenom till exempel som kunde värderas. Man kunde bedöma dem med avseende på deras nytta, klokhet och moraliska halt; under 1700-talet ville man också avgöra om de var förnuftiga eller oförnuftiga, upplysta eller vidskepliga, civiliserade eller barbariska.

Exempelhistorien skulle vara sann. De flesta historieskrivare genom tiderna har gjort anspråk på att säga sanningen, men från den pragmatiska synpunkten var det extra viktigt. Man skulle undvika dramatiska och publikfriande utsmyckningar och exkurser, inte ta ställning för den ena eller andra sidan utan skriva opartiskt, med distans och utan kän-

lomässigt engagemang, *sine ira et studio*, som Tacitus hade uttryckt det. Historikern skulle hålla sig till fakta, till *res gestas*. Italienaren Antonio Viperano uttryckte det 1559 i ordalag som avskiljer den så viktiga bedömningen från historieskrivandet och därmed erinrar om moderna objektivitetsanspråk. Filosofen, skrev Viperano, värderar handlingarna, return prisar och klandrar dem, poeten hittar på dem – historikerns uppgift är bara att ärligt beskriva dem.⁴ Dessa proklamationer av sanningssträvan förekom under hela den för- och tidigmoderna perioden. Efterhand åtföljdes de också av ökade krav på att källorna skulle vara samtida med de skildrade händelserna och vara rimliga med hänsyn till tidsomständigheterna.

Men all denna omsorg om den historiska sanningen motiverades med dess nytta. Om inte beskrivningarna av de skildrade händelserna var sanna, kunde de inte tjäna som exempel. Den nämnde Viperano, som så radikalt ville reducera historieskrivningen till det rena återgivandet av händelserna, påstod samtidigt att det bara är genom att läsa om verkliga och inte fiktiva handlingar som vi väcks till klokhet och berömvärda handlingar. Sanning och nytta hängde ihop i den förmoderna föreställningsvärlden, på ett sätt som vi inte är vana vid längre. I strävan att utvinna lärorika exempel ur det förflutna låg naturligtvis en konflikt: för att exemplen skulle bli effektiva måste de anpassas till sin tänkta användning och beskrivas på ett åskådligt sätt. Cicero hade visserligen konstaterat att historieskrivaren inte fick våga skriva annat än sanningen men också slagit fast att den som var mest lämpad att göra historien till en läromästarinna för livet var return, vältalaren. (*De oratore* II:36) Retoriken var en ofrånkomlig följeslagare åt historieskrivningen.

En förutsättning för att man skulle kunna lära av den historiska erfarenheten var att människan förblivit sig lik sedan antiken. Människonaturen var konstant, samma drifter och affekter styrde henne nu som då. Vad Thukydidens eller Tacitus skrivit var därför fortfarande giltigt. Det var inget konstigt antagande. Världen hade inte funnits så länge, det fanns inte tid för någon utveckling inom de knappt 6000 år som gått

sedan den skapats; hade någon förändring skett hade det varit till det sämre, men det var en religiös förfallstanke som 1600-talets historieteoretiker vanligen höll ifrån sig.

Idén om människonaturens oföränderlighet möjliggjorde i viss mån förutsägelser. Man jämförde med medicinen: liksom läkarna genom att observera symptom och registrera vilka fenomen som brukar föregå och följa efter dem kunde förutsäga ett sjukdomsförlopp, kunde historikern genom att beskriva hur det brukat gå under vissa omständigheter förutsäga hur det skulle gå när liknande omständigheter dök upp igen. Denna ansats att iaktta regelmässigheter i skeendet, och på grundval av dem göra prediktioner, erinrar om den moderna samhällsvetenskapens anspråk på att beskriva lagbundenheter och därmed också kunna påverka framtiden. Men likheten uttraderas nästa helt av den förmoderna övertygelsen om ödets nyckfullhet och lyckans obeständighet. Ty den kanske viktigaste lärdomen historien gav både åt enskilda individer och åt staternas styresmän var just den, att man inte kan vara förvissad om eller förlita sig på något utan ständigt måste vara beredd på att det man byggt upp går förlorat. De enda förutsägbara processerna var egentligen de cykliska – att det går upp och ner, att allt ständigt växlar i en förändring som aldrig innebär något skifte i människans och samhällets villkor. Påståendet att vi lär av historien därför att människorna är sig lika fick därför ofta en dyster och ödestyngd formulering: historien är som ett skådespel, det är samma drama som berättas, bara med nya skådespelare.

Jämförelsen med ett skådespel pekar på ett intressant drag i själva historiebegreppet. Historien var som en scen, där allt fanns utbrett inför människornas ögon och där det tidsmässiga djupperspektivet saknades eller i varje fall var oväsentligt. Lärrika historiska exempel kunde hämtas från olika håll på historiens teater, och de behövde inte nödvändigtvis hänga ihop med varandra eller ställas i kronologisk ordning. Visserligen kunde man tala om universalhistorien, som enligt vad man trodde ännu på 1600-talet tagit sin början omkring 4000 år före Kristi födelse, och enligt somliga dessutom snart skulle ta slut, om den kristna

förutsägelsen om yttersta domen gick i uppfyllelse. Inom den ramen försökte man också skriva in olika folks och kungars öden och bedrifter i kronologisk ordning. Men det fanns ännu ingen sekulariserad idé om historien som en förändringsprocess. Och sökte man bara nyttiga exempel i det förflutna var en sådan föreställning om historien som en process inte heller av betydelse. Historien var egentligen bara en samling exempel. Följdriktigt talade man ofta om det förflutna i pluralis i stället för singularis, om *historierna* i stället för historien. Nyttan det förflutna erbjöd hämtades ”ur historierna”. De som svarade för historieämnet vid universiteten var ”professorer i historierna” (*professores historiarum*). Pluralformen förekom också på svenska. Axel Oxenstierna konstaterade under en överläggning i riksrådet att vi bygger vår politik på sannolikheten och ”efter historierna”, alltså exemplen ur det förflutna.⁵

Detta språkbruk fragmenterar historiebegreppet. Bakom det låg till dels en rent lingvistisk omständighet: grekiskans ord historia betyder i filosofiska sammanhang bara empirisk kunskap om enskilda ting och kunde användas också om annat än mänskliga handlingar och händelser i det förflutna; vi har fortfarande den betydelsen i ord såsom naturalhistoria eller naturhistoria – som ju inte har med Darwins evolutionslära att göra – och i polyhistor, en månglärd person. Men denna tvetydighet i själva ordet historia vittnar också om att kunskapen om det förflutna i den tidens vetenskapssystem ännu inte riktigt var utskild som ett särskilt fält. Vetandet om vad som funnits och hänt i det förflutna skilde sig inte från kunskapen om naturen och samtiden. Alltsammans befann sig på samma scen att betrakta för åskådaren, som på grundval av vad han såg kunde göra sig allmänna begrepp om både naturen, moralen och politiken.⁶

Historismen

Den pragmatiska historien miste sin attraktionskraft i slutet av 1700-talet. Historien som lärorik erfarenhet ersattes under 1800-talet av föreställningen om historien som förändringsprocess, den pragmatiska historien överflyglades av historismen.

Upplevelsen av en fortgående historisk förändring trängde sig på, både i det faktiska skeendet och i de intellektuellas reflexion. Franska revolutionen var inte en vanlig politisk kupp utan en djupgående social och ideologisk omvälvning som verkligen innebar någonting nytt och öppnade nya perspektiv för framtiden. *Utveckling* och *framsteg* blev ett centralt tema i betraktandet av det förflutna. Historiefilosoferna beskrev mänsklighetens utveckling i olika stadier, representerade av olika folk och civilisationer i en geografisk rörelse från öst till väst, med det samtida Europa som mål och avstamp för framtiden, gärna också med den nation man själv tillhörde i spetsen för utvecklingen. Europas växande makt och alltmer mer påtaliga försteg framför andra civilisationer i tekniskt, militärt och vetenskapligt avseende befäste efterhand under 1800-talet denna föreställning om ett fortgående framsteg med Västerlandet, och enligt mångas version också med den vita rasen, i täten.

Det förflutna blev därmed inte längre en samling historier av mer eller mindre nyttig erfarenhet utan ordnade sig i en sammanhängande Historia med stort H, vars mål visserligen var fördolt men som ändå hade en riktning. Historisk förändring blev en egenskap hos själva varandet; den insikten bekräftades i mitten av seklet av att även naturen fick en utvecklingshistoria genom den darwinska evolutionsläran.

Parallellt med detta uppkom den professionaliserade historieforskningen. Dess syfte var inte längre att tillgodogöra sig historiens erfarenheter, eftersom det förflutna var ett stadium samtiden lämnat bakom sig; däremot ville den utröna hur förändringen gått till och ibland också vilken riktning den hade. Samtidigt spelade föreställningen om vetenskapens egenvärde en allt mer framträdande roll; utfinnandet av sanningen blev ett mål i sig. 1800-talet frigjorde både litteraturen, konsten och vetenskapen från de nyttofunktioner man tidigare tillskrivit dem; det sköna var intressant i sig, det sanna likaså. Leopold von Rankes berömda paroll att historieforskningen endast skulle ta reda på "wie es eigentlich gewesen" utan att fälla värdeomdömen uttrycker denna historismens princip.⁷ Den vände sig direkt mot exempelhistoriens ambition

att döma om vad som förevarit i det förflutna och tenderade snarare att acceptera det som led i en naturlig eller förnuftig utveckling.

Om alltså 1800-talets historieforskning drog undan det förflutna från den omedelbara nyttan var den ändå meningsfull, ty den berättade om en utveckling som mänskligheten, civilisationerna och även de enskilda nationerna var inbegripna i, en utveckling med ursprung och riktning. Historikerna utpekade de faktorer som ansågs vara denna utvecklings bärare och agenter: staten och nationen i första hand, i enlighet med den prioritet som den politiska historien alltid haft, men efterhand också andra föregivna motorer i utvecklingen: ekonomin, vetenskapen och idéerna, vilka alla i sinom tid fick sina akademiska discipliner. En del sådana studier var burna av mer bestämda teorier om utvecklingens riktning och mål, allra tydligast de marxistiska, men normaltillståndet var en forskning som med förfinade metoder studerade delprocesser och detaljer i utvecklingen utan att befatta sig med de historiefilosofiska antagandena om historiens bestämmelse. Inom den traditionen utvecklade sig idealet om den distanserade och, som det ofta hette, förutsättningslösa, historieforskningen.

I den funktion som 1800-talet gav historien – och som den i stort sett behöll fram till mitten av förra seklet – blev den framför allt en förklarande och även bekräftande bakgrund till nuet. Den bidrog till förståelsen av det egna samhällets och den egna civilisationens framväxt och utveckling. Den kunde identifiera traditioner och kontinuiteter som alltjämt var verksamma, men det förväntades inte att den skulle ge förebilder, anvisningar eller ens riktlinjer för handlandet i samtiden. Det förflutna låg på plats, det ledde fram till det närvarande men gav inga direkta anvisningar om hur samtiden skulle hanteras.

Nuläget

Hur ser då intresset för och användningen av det förflutna ut i dag, ungefär ett halvsekel efter den situation för historiestudiet jag här beskrivit?

Jag vill hävda att det i flera avseenden liknar det förmoderna tillstån-

det. Historien håller återigen på att bli en exempelsamling, den är återigen fragmenterad och dess studium har återigen en dömande funktion.

En iögonfallande förändring är att perspektivet bakåt förkortas. Skolbarnen lär sig allt mindre om forna tider. Samtiden tränger på från alla håll och tenderar att göra det avlägset förflutna främmande och irrelevant. Den tycks också förändra sig allt hastigare i en takt som utesluter förnimmelser av kontinuitet och tradition. Samtiden, har det sagts, håller på att springa ifrån sitt förflutna. Det hindrar inte att händelser i nutiden, som tyrannernas öden i Nordafrika, kan bekräfta det gamla talesättet att historien upprepar sig. Den förkortning av det historiska perspektivet som den rusande samtiden framtingar innebär i själva verket en likhet med det förmoderna predikamentet, då historien också var kort och utan djup.

Ty förkortningen av det historiska perspektivet sker parallellt med att föreställningen om en sammanhängande historisk utveckling håller på att lösas upp. De sedan 1800-talet välkända ramarna för historiestudiet – nationernas och den västerländska civilisationens förflutna – är inte längre självklara. Inflytelserika historieteoretiker – en Michel Foucault eller Quentin Skinner – har underminerat tänkandet om det förflutna i termer av arv, tradition och kontinuitet. Man är misstänksam mot att betrakta det förgångna som om det vore inriktat på samtiden, man misstror teleologiska framskrivningar av tendenser och utvecklingslinjer som tidigare historiker velat föra från det förflutna in i nutiden. Dessutom har globaliseringen detroniserat Europa och Västvärlden från positionen som främsta utkikspunkt varifrån man betraktar historien. Den övriga världen gör anspråk på att få sina historier erkända som likvärdiga. Världshistorien är inte längre en utan flera.

Med detta har att göra det ofta framförda postmoderna påståendet om att det inte längre finns någon ”stor berättelse”, det vill säga ingen berättelse om den västerländska civilisationens framsteg mot allt högre grad av upplysning och humanitet som på sikt kommer hela mänskligheten till godo. Katastroferna under 1900-talet, atomvapnen, på senare decen-

nier miljö- och klimathoten, har förtjagat framstegstänkandet; också det konflikt drivna historiska framsteg i termer av klasskamp och dialektik som marxismen föreskrev har havererat. De stora aktörerna och strukturerna som antogs vara bärare av utvecklingen eller karaktärisera dess tendens – nationalstaterna, klasserna, folkrörelserna, kapitalismen, rationaliseringen, sekulariseringen – har likaså tonat bort som huvudobjekt för den historiska forskningens intresse. Det förflutna är inte längre lika självklart aktuellt som förklarande och bekräftande bakgrund till det närvarande.

Därmed blir historien återigen en scen där man kan iakttä exempel som har sitt intresse därför att de illustrerar något, inte därför att de har en plats i en sammanhängande berättelse om utveckling. Ånyo blir historien pluralis. Det finns inte en enda, sammanhängande historia längre, inte en enda stor berättelse utan många historier, många berättelser, som var och en skall betyda något. Samma sätt att använda det förflutna som vi såg praktiseras på 1600-talet återkommer i den postmoderna eran, efter den modernitet som nationalstaterna och den västerländska civilisationen varit bärare av. Följaktligen blir det också mer plats för studiet av det förflutna som en samling – en ofantligt utvidgad samling – av exempel att lära någonting av.

På politikens och ekonomins områden sker detta på ett sätt som kommer ganska nära det vi såg före den moderna eran. Maktens problem är sig lika genom historien, det är därför det alltjämt är intressant att läsa Thukydides. *Case studies* är en form av exempelstudium. Nationalekonomer, som ju sysslar med modeller av cykliska fenomen som konjunkturer och kriser, borde kunna lära av historien på ett sätt som liknar det vi såg på 1600-talet. Men väl att märka gäller det då det närliggande förflutna; äldre historia duger inte.

Historiska exempel kan också användas för att illustrera men framför allt problematisera mänskliga begrepp, beteenden, mentaliteter och villkor – sexualitetens skiftande former, synen på barn eller på döden, undersökningar av hur katastrofer hanterats, av seders, dygders och

känslors olika uttryck och mening. Det handlar om allmänmänskliga fenomen med existentiell relevans, där exemplen inte bara gäller det som är likt nutiden utan med förkärlek också det som är annorlunda.

Med uppmärksamheten på exemplen i historien följer också ett ökat krav på dess nytta. Det historiska fallet skall vara meningsfullt i en nutida upplevelse av världen. Det som förr var tillräckligt legitimerat bara av att det hade en aldrig så anspråkslös plats i arvet och traditionen, måste nu visas vara relevant genom att relateras till samtiden eller åtminstone förses med någon generaliserande teori. Hur det gick till när Karl XII dog är likgiltigt från synpunkten av Sveriges nationella historia men kan bli intressant som mänskligt drama eller som kriminalproblem.

Dessa användningar av historiska exempel förekommer främst inom den akademiska forskningen. Men åtminstone studiet av människornas existentiella villkor har ett samband med en påtaglig tendens i hur historien används ute i samhället, i opinionsbildning, värderingspåverkan och politik. Jag tänker då på den påfallande *moraliska* funktion betraktandet av det förflutna fått under de senaste decennierna. Inte så att man söker upp moraliska föredömen i det förflutna, som man gjorde i äldre tid. Det moderna, demokratiska och jämställda samhället ser inga hjältar i historien, inga "förfädernas lysande exempel". Intresset riktas i stället mot de mörka sidorna av det förflutna: folkmord och förbrytelser eller åsidosatta eller förtryckta grupper, som kvinnorna, folken i de koloniserade länderna eller minoriteter hemmavid, vilka alla gör anspråk på historisk upprättelse. Ofta har detta intresse den moraliska funktionen, och även syftet, att hålla upp det förflutnas försyndelser som kontrast till de värderingar som nu är rådande. Det är ett sätt att befordra önskvärda åsikter och ibland även att ge upprättelse och försona. Dömandet av handlingar i det förgångna blir då viktigt.

En särställning härvidlag intar Förintelsen, som upptar en stor plats i skolans historieundervisning där den tjänar till att befästa den så kallade värdegrunden. Förintelsen har lyfts upp ur sitt historiska sammanhang och gjorts till symbol för den absoluta ondskan. Också ställnings-

taganden i det förgångna som strider mot dagens värderingar dras fram i ljuset, såsom skett när Sveriges agerande under andra världskriget blivit ifrågasatt och den tidigare förståelsen för småstatens realistiska försiktighet i förhållande till Hitler-Tyskland fått ge vika för en strängare bedömning av neutralitetspolitiken.

Historiestudiet blir i de här fallen en domstol i den meningen att betraktelsen av det förflutna går ut på att fälla omdömen om gärningar och företeelser i det förflutna med dagens värderingar som måttstock. Tendensen förstärks av vetenskapsteoretiska förändringar inom historiedisciplinen, som inte längre så självklart gör anspråk på att vara en förut-sättningslös och distanserad skildrare av det förflutna; i stället talas det om att den måste skapa mening, det vill säga frambringa kunskaper och perspektiv som tillgodoser moraliska och existentiella behov. Historien, säger historieteoretikern Jörn Rüsen, är inte ett ting man kan få objektiv kunskap om utan i stället en meningskonstruktion, en produkt av den meningsskapande verksamheten hos det mänskliga historiemedvetandet.⁸ Det skapar ett utrymme för berättelser om de marginaliserades och förtrycktas öden som bejakar dessa gruppers perspektiv. I de berättelserna talar man inte urskuldande om tragedier och om utvecklingens ofrånkomliga pris; i stället ges plats åt det moraliska ställningstagandet. Detta förhållningssätt kommer lätt i konflikt med den ambition att förstå det förflutna på dess egna villkor som är en bestående landvinning från 1800-talets historism.

Den moraliska, ibland också moraliserande användningen av historien svarar otvivelaktigt mot behov i samtiden och kommer rimligtvis att bestå under överskådlig tid. Förintelsen är en historisk förbrytelse så förfärlig och av så exemplarisk betydelse att den inte kan tillåtas förblekna genom den relativisering en rent historisk behandling av den skulle medföra. Också det mer implicita klander av den västerländska traditionen som ligger i den feministiskt och postkolonialt inspirerade betraktelsen av det förflutna svarar mot bestående perspektivförkjutningar i synen på det förgångna. När den moraliska användningen blir politisk

mister den dock mycket av sin trovärdighet och äkthet. Statsmän ber om ursäkt för förbrytelser begångna i det förflutna. President Clinton har gjort det för USA:s behandling av slavarna, påven för kyrkans inställning till judarna. I Sverige har Forum för levande historia inrättats för att med utgångspunkt i Förintelsen försvara människors lika värde. En del av den historiska vetenskapens representanter har skruvat på sig inför denna så uppenbart målinriktade och värderingsstyrda historieanvändning. Ännu många fler protesterade, mer av ideologiska skäl än av vetenskapliga, när det genom tillägg till instruktionerna bestämdes att också kommunismens brott skulle uppmärksammas. Rent betänkligt blir det när den historiska skuldfrågan är omtvistad och därför avgörs genom politiska beslut. I Frankrike är det förbjudet att ifrågasätta att massakrerna på armenierna 1915 var ett planerat folk mord, och härförleden företogs en omröstning i den svenska riksdagen om samma makabra fråga.

Sådant blir absurt och utmanar löjet. I enlighet med den historieanvändning som riksdagen praktiserat beslöt stadsfullmäktige i Grönköping förra våren, att det *var* en norrman som sköt Karl XII vid Fredrikstens fästning och att norrmännen nu inte blott borde be om ursäkt utan också, i anseende till sin goda ekonomi, betala ett rejält skadestånd.

Den akademiska historievetenskapen håller sig på avstånd från sådan historieanvändning. Rankes princip att historikern bara skall söka fastställa "wie es eigentlich gewesen" förknippas numera ofta med en naiv tro på möjligheten av en objektiv vetenskap höjd ovan alla samhällsliga behov. Men som yrkesetisk ledstjärna för historieforskningen har den alljämt sin giltighet. Också den pragmatiska historieskrivningens teoretiker hyllade den, som vi såg. Visserligen motiverade de den med att sanning och nytta hör ihop, en uppfattning som strider mot Rankes och historismens princip att sanningen söks för sin egen skull. Ändå är det intressant att historieskrivare i olika tider och med olika syften för historieskrivandet hamnat i samma slutsats. Det pekar på en förblivande insikt om det seriösa historieskrivandets villkor: det är inte bra

för historieforskningen att rätta sig efter trenderna, tjäna opinionerna och prompt leverera samhällets beställningar. Historien får inte bli för nyttig.

Föredrag vid Akademiens årshögtid den 21 mars 2011

NOTER

1. Används av Bengt Ankarloo, ”Om historiens nytta”, i *Ut med historien*, red. L. Edgren & E. Österberg (Lund 1992). Nietzsche har likaså ordet i sin klassiska diskussion av frågan: *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* (1874).
2. Johannes Schefferus (resp. J. Gyllenstierna), *Exercitium politicum de necessaria et singulari prudentia principis in recens parto imperio ex Tacit. Agric. cap XIX vers 1 et sqq.* (Uppsala 1654).
3. Om Olaus Petri, se senast Olle Ferm, *Olaus Petri och Heliga Birgitta. Synpunkter på ett nytt sätt att skriva historia i 1500-talets Sverige* (Stockholm 2007). Olaus Petri framstår i Fermes nya framställning som en medveten pragmatisk historieforskare, väl bevandrad i teorin. Om Johannes och Olaus Magnus, se Kurt Johannesson, *Gotisk Renässans. Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker* (Stockholm 1982); om 1700-talets historieskrivare, Nils Eriksson, *Dalin – Botin – Lagerbring. Historieforskning och historieskrivning i Sverige 1747–1787* (Göteborg 1973).
4. Ioannes Antonius Viperanus, *De scribenda historia* (1559), ingår i en samlingsvolym med olika historieteoretiker från senrenässansen tryckt i Basel 1577 (Lunds universitetsbibliotek) s. 846f.
5. Svenska riksrådets protokoll vol. VII (Stockholm 1895) s. 431.
6. Per Landgren, *Det aristoteliska historiebegreppet. Historieteori i renässansens Europa och Sverige* (Göteborg 2008).
7. I *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1614*, 1824.
8. Jörn Rüsen, *Historische Orientierung: über die Arbeit des Geschichtsbewusstseins, sich in der Zeit zurechzufinden* (Köln 1994) s. 195–205.